Η ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΟΨΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΙ Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΑΙΩΝΙΑΣ ΚΟΛΑΣΗΣ

Πρώτη έκδοση: Οκτώβριος 2026

ISBN 978-960-615-886-5

© 2026, Ανδρέας Αλεξόπουλος

© 2026, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ

ΑΘΗΝΑ: Μαυροκορδάτου 11, Τ.Κ. 106 78
τηλ.: 210 3304196 - 210 3830604, fax: 210 3819439

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Πρασακάκη 5, Τ.Κ. 546 22
τηλ.: 2310-220992, fax: 2310-220910

e-mail: info@armosbooks.gr
παραγγελίες: orders@armosbooks.gr

www.armosbooks.gr

ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ

Η Σκοτεινή όψη του Θεού και η ιδέα της αιώνιας Κόλασης

Ο Τερτυλλιανός και η θεολογική συστηματοποίηση της πειθαρχίας, της ανταπόδοσης και της ενοχής

ΕΚΔΟΣΕΙΣ **ΑΡΜΟΣ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογος 9

Εισαγωγη 13

I. Βιογραφικά στοιχεία και ιστορικό-πνευματικό περιβάλλον
Α) Quintus Septimius Florens Tertullianus, βίος και εργογραφία 19

II. Εικόνες και μεταφορές στο θεολογικό ιδίωμα του εκ Καρχηδόνος Τερτυλλιανού
Α) Η Εκκλησιολογία του Τερτυλλιανού 29
Β) Ο Τερτυλλιανός και η γλώσσα του νόμου 51

III. Οι νομικές διαστάσεις της θεολογίας του Τερτυλλιανού
Α) Ο Θεός στη σχέση του με τον κόσμου 109
Β) Αξιομισθία 156
Γ) Το λυτρωτικό έργο του Χριστού 177
Δ) Προπατορικό Αμάρτημα 197
Ε) Ανάσταση και αιώνια τιμωρία 242

Συμπεράσματα 261

Παραρτημα
Είναι ο Χριστιανισμός η θρησκεία της κόλασης; 277
Το πνευματικό κλίμα της Εκκλησίας της Βορείου Αφρικής την εποχή του Τερτυλλιανού 327
Τερτυλλιανός και Μοντανισμός 358

Βιβλιογραφια 387

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Τερτυλλιανός, όπως θα αποδείξουμε στην παρούσα έρευνα, είναι από τους πρώτους θεολόγους που προσπαθεί να συνδυάσει στο πρόσωπο του Θεού δύο ιδιώματα, τα οποία σε ορισμένους φαίνονται αντικρουόμενα: τη δικαιοσύνη και την αγαθότητα. Επεξεργάστηκε, λοιπόν, μία εικόνα ενός Θεού του οποίου η δικαιοσύνη υπηρετεί την αγαθότητα και τανάπαλιν. Επειδή όμως η δικαιοσύνη για τον Τερτυλλιανό σημαίνει κυρίως την ανταμοιβή των δικαίων και την τιμωρία των αμαρτωλών, η τιμωρία γίνεται μέρος της αγαθότητας του Θεού. Ο Θεός, λοιπόν, θέλει να τιμωρεί τον αμαρτωλό. Άρα είναι ένας Θεός ενώπιον του οποίου ο άνθρωπος πρέπει να φοβάται. Επίσης ο Θεός είναι Παντεπόπτης Κριτής. Ένας Θεός του οποίου το βλέμμα διαπερνά τα μύχια της ύπαρξης του ανθρώπου, προκειμένου να εντοπίσει την παραμικρή απόκλιση από το άγιο θέλημά του. Ο Τερτυλλιανός κατονομάζει τον Θεό ως Αγαθό, αλλά η ίδια η έννοια της αγαθότητας μεταστρέφεται σε κάτι δυσοίωνο και ανησυχητικό. Ο Τερτυλλιανός αντιμετωπίζει πολλές δυσκολίες στο να συνθέσει δημιουργικά, με ερμηνευτικό άξονα τον Σταυρό του Χριστού ως τη φανέρωση της απροσμέτρητης αγάπης του Θεού και της απερινόητης συγχωρητικότητάς του έναντι και του ειδεχθέστερου αμαρτωλού, τις εικόνες και τις μεταφορές που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς του κανόνα της Αγίας Γραφής για να περιγράψουν τη δράση και τον χαρακτήρα του. Δεν ακολουθεί τον δρόμο του Μαρκίωνα, ο οποίος, πάλι λόγω έλλειψης συνθετικής ικανότητας και εσφαλμένης ερμηνευτικής, επινοεί δύο Θεούς: τον αδίστακτο, χαιρέκακο και

δίκαιο Θεό της Παλαιάς Διαθήκης και τον προσηνή, αγαπητικό και συγχωρητικό Θεό-Πατέρα του Ιησού. Ο Τερτυλλιανός είναι ένας ακραιφνής μονοθεϊστής και δεν παρεκκλίνει ούτε κεραίας από το δόγμα της ενικότητας του Θεού. Με ένα τεράστιο τίμημα όμως: μεταστρέφει το νόημα της αγαθότητας του Θεού. Ορίζοντας δηλαδή τη δικαιοσύνη με όρους ανταπόδοσης καλών ή κακών, μετατρέπει το κακό ως μέρος της αγαθότητάς του. Αυτό ακριβώς είναι το βαρύ τίμημα του μονοθεϊσμού του Τερτυλλιανού. Ο Αγαθός Θεός είναι αγαθός ακόμα και τη στιγμή που τιμωρεί τον αμαρτωλό, ακόμα και τη στιγμή που τον εξορίζει στο αιώνιο πυρ της κολάσεως. Ένας τέτοιος Θεός όμως «δυσκολεύεται» πολύ να συγχωρήσει, εξού και οι παλινωδίες του Τερτυλλιανού σχετικά με τη δεύτερη μετάνοια. Οπότε δίνει ένα αμφίσημο μήνυμα στον αναγνώστη, που προκαλεί εντάσεις και συγκρούσεις. Στα έργα του Τερτυλλιανού δεν ανευρίσκουμε τον Θεό Πατέρα του Ιησού Χριστού που συμβουλεύει τον Πέτρο να συγχωρεί «εβδομηντακοντάκις επτά», τουτέστιν να συγχωρεί πάντοτε, να μην σταματά να συγχωρεί, δηλαδή, σε τελική ανάλυση να έχει πάντοτε συγχωρητική διάθεση απέναντι στους ανθρώπους. Αντιθέτως, σκιαγραφείται ένας Θεός ο οποίος, ιδίως στα τελευταία έργα του Τερτυλλιανού, αρνείται δεύτερες ευκαιρίες στον αμαρτωλό και και τρέφει ορισμένες φορές μένος εναντίον του. Ένας τέτοιος ανθρωποπαθής Θεός ομοιάζει περισσότερο με παγανιστική θεότητα η οποία απαιτεί εξευμενισμούς και ικανοποιήσεις, προκειμένου να κατευνάσει την οργή του, όταν παραβιάζεται το θέλημά του. Προς τούτο δεν διστάζει να θυσιάσει τον Υιό του, η σταυρική θυσία του οποίου αποτελεί τη μόνη ικανή αποζημίωση της «εξημμένης» αγιότητάς του. Η ίδια, λοιπόν, η αγιότητα του Θεού δεν ορρωδεί προ ουδενός, δεν φείδεται του ίδιου του Υιού, προκειμένου να ικανοποιηθούν τα ισοζύγια και οι όροι της αγαθότητας και της δικαιοσύνης του.

Η οξυμένη φαντασία του Τερτυλλιανού κληροδότησε, ακό-

μα, στις μετέπειτα γενιές χριστιανών και μία εξίσου γραφική όσο και ζοφερή στην κυριολεξία της εικόνα περί κόλασης. Ο Τερτυλλιανός επεξεργάστηκε μία «κυριολεκτική» εσχατολογία η οποία καταδυνάστευσε το χριστιανικό φαντασιακό. Η «μεταθανάτια γεωγραφία» του είναι το ίδιο πραγματική με την επίγεια. Ο Τερτυλλιανός εκλαμβάνει τις αγιογραφικές μεταφορές και εικόνες περί μεταθανάτιων τόπων κυριολεκτικά, ως ρεαλιστικές τοπογραφικές αναφορές. Κατ' αυτόν τον τρόπο φαντάζεται την κόλαση ως πραγματικό τόπο με πραγματικές φωτιές και πραγματικά βασανιστήρια, με την υποσημείωση ότι οι φλόγες της κόλασης θα έχουν μία «υφή» προσιδιάζουσα στα αναστημένα σώματα. Η ανάσταση, υπό αυτήν την οπτική, αντί για νίκη κατά της αμαρτίας και του θανάτου, καθίσταται «εγγύηση» της αιωνιότητας των βασάνων. Είναι λες και το αναστημένο σώμα του καταδικασμένου αμαρτωλού πρέπει να έχει τέτοια συγκρότηση ώστε να αντέχει τις αιώνιες τιμωρίες. Πρέπει, δηλαδή, να υφίσταται τα τρομερότερα μαρτύρια χωρίς ποτέ να εκμηδενίζεται. Η ανάσταση, με αυτόν τον τρόπο, αντί να είναι ο πυρήνας των «καλών ειδήσεων», του Ευαγγελίου που κομίζει ο χριστιανισμός στον κόσμο, μετατρέπεται σε απειλητική προειδοποίηση, καθηλώνοντας τον παραλήπτη στην αγωνία. Αλλά, για να τραβήξουμε τη λογική του Τερτυλλιανού ως τις τελικές απολήξεις της, τότε ο Θεός γίνεται πρόξενος του ίδιου του κακού, εφόσον η ανάσταση αποτελεί έργο της δύναμής του. Ο Θεός, ανασταίνοντας τον άνθρωπο, συμβάλλει, και μάλιστα αιωνίως, στον πόνο του και στο μαρτύριό του.

Όλα τα παραπάνω εξηγούν το ενδιαφέρον μας για τη σωτηριολογία του Τερτυλλιανού, ακριβώς επειδή μια τέτοια εικόνα περί Θεού ταλαιπωρεί ακόμα τους πιστούς, αλλά και εξερεθίζει τους «απίστους». Ως προς αυτό, οφείλουμε να τονίσουμε ότι η παρούσα εργασία είναι κυρίως συστηματική. Δηλαδή μας ενδιαφέρει πρωτίστως ποια εικόνα διαμορφώνει ο αναγνώστης. περί Θεού και περί της οικονομίας του Χριστού. Παρόλο που ο

Τερτυλλιανός έγραψε στα τέλη του 2ου αιώνα και στις αρχές του 3ου αιώνα μετά Χριστόν και παρόλο που από τότε η θεολογική σκέψη έχει κάνει τεράστια άλματα, εν τούτοις ο απόηχος ενός τέτοιου Θεού εκδικητικού γίνεται αισθητός μέχρι και σήμερα, όχι μόνο στον δυτικό χριστιανισμό, αλλά και στα παρ' ημίν. Αν μας ενδιαφέρει σήμερα ο Τερτυλλιανός είναι ακριβώς επειδή αρκετοί σε ανατολή και δύση ταλαιπωρούμαστε ακόμα από την εικόνα ενός Θεού αμφίσημου, αγαθού μεν αλλά και ανελέητου. Πολλοί χριστιανοί στις μέρες μας έχουν, δυστυχώς εσωτερικεύσει μία τέτοια εικόνα περί Θεού, αμφίσημη και συγκρουσιακή. Έχουμε πάρει, δηλαδή, «διπλά μηνύματα» περί Θεού. Από τη μία είναι Πανάγαθος Πατέρας και από την άλλη δεν διστάζει να καταδικάσει τα παιδιά του στο πυρ το αιώνιο. Αυτά όσον αφορά το υπαρξιακό επίπεδο. Όσον αφορά όμως το καθαρά επιστημονικό και ερευνητικό επίπεδο, θεωρούμε ότι η αξία της παρούσας μελέτης έγκειται στο ότι διερευνά συστηματικά τη σωτηριολογία του Τερτυλλιανού σε συνάρτηση με την ερμηνευτική του μεθοδολογία, εξετάζοντας, παράλληλα, διαθεματικά, διαθεματικά και σε συνάρτηση με το συγκείμενο του έργου του την ιδιάζουσα θεολογική ορολογία του Τερτυλλιανού, η οποία αποδείχθηκε εμβληματική για τη μετέπειτα, δυτική κυρίως, θεολογική σκέψη. Μέριμνα και έσχατο διακύβευμα της έρευνάς μας ήταν η ανάδειξη των «βαθέων» θεολογικών δομών σκέψης και αντίληψης που διέπουν τη θεολογική παραγωγή του Τερτυλλιανού, που τον οδήγησαν στα θεολογικά του συμπεράσματα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζουμε τα βιογραφικά στοιχεία του Τερτυλλιανού, υπό το φως των σύγχρονων αναθεωρητικών ερευνών, την ιδιαίτερη πνευματική ατμόσφαιρα της Εκκλησίας της Βορείου Αφρικής και των ποικίλων τάσεων που παρατηρούνται τον 2ο και τον 3ο αιώνα καθώς και τις σχέσεις του Τερτυλλιανού με το κίνημα της «Νέας Προφητείας», τον Μοντανισμό. Ο Τερτυλλιανός θεολογούσε και συνέγραφε εντός ενός καθεστώτος σύγκρουσης, πολεμικής και αντιπαλότητας. Μέριμνα του ήταν εντός μιας τόσο έντονα φορτισμένης ατμόσφαιρας να χαράξει ξεκάθαρες γραμμές μεταξύ ημετέρων και αλλότριων. Συνεπώς, καλούσε συνεχώς τους πιστούς σε αμυντική συσπείρωση και «αφορισμό» από τον κόσμο. Οι «αφοριστικές» αυτές τάσεις εντείνονται κατά τη περίοδο κατά την οποία ασπάζεται τη Νέα Προφητεία, ενόψει, φυσικά, των έντονων εσχατολογικών προσδοκιών. Ιδιαιτέρως θα σταθούμε σε ορισμένα δίπολα που ταλανίζουν τον Βορειοαφρικανικό χριστιανισμό της εποχής όπως: Θεσμός versus Χάρισμα, Πειθαρχία versus Χαλάρωση, Συγχώρεση versus Αποκλεισμός, Εκκλησία versus Κόσμος. Όλα αυτά είναι απαραίτητα για να κατανοήσουμε πως καταλήγει ο Τερτυλλιανός σε μία *ecclesia spiritus*, μία Εκκλησία των «πνευματικών», έναντι της θεσμικής Εκκλησίας των «ψυχικών» οι οποίοι, κατά τη γνώμη του, ήταν συμβιβασμένοι με το πνεύμα του «αιώνος τούτου» και, άρα, σε διάσταση από το Άγιο Πνεύμα. Εν τέλει, ο Τερτυλλιανός συνηγορεί υπέρ μιας *ecclesiola in ecclesia*, μιας πνευματικής ελίτ, η οποία θα ε-

πιδεικνύει έντονα χαρισματικά σημεία και σιδηρά πειθαρχία.

Στο δεύτερο μέρος διαλαμβάνουμε τις εικόνες και τις μεταφορές στο θεολογικό ιδίωμα του Τερτυλλιανού, προκειμένου να εμβαθύνουμε στην εκκλησιολογία του και να καταλάβουμε, όχι μόνο το νόημα, αλλά τη θέση που κατέχει στη θεολογία του η περιβόητη «νομική» ορολογία του Τερτυλλιανού. Συγκεκριμένα η εκκλησιολογία του Τερτυλλιανού εξετάζεται υπό το ζεύγμα του ιερού versus βέβηλο. Ο κόσμος δεν είναι βέβηλος αυτός καθαυτός· ωστόσο, ο ειδωλολατρικός κόσμος, όπως και η αμαρτία, αποτελεί «εστία μόλυνσης». Επομένως, ο πιστός, ο οποίος ανήκει στην αγία Εκκλησία πρέπει να κρατηθεί σε απόσταση, προκειμένου να μην μιανθεί. Η Εκκλησία αναδεικνύεται σε *virgo* (παρθένος), *sponsa Christi* (νύμφη του Χριστού) και *castrum* (αγνή): όλες αυτές οι παρομοιώσεις τονίζουν την αγιότητα της Εκκλησίας σε αντίθεση με τον αμαρτωλό κόσμο. Ιδιαιτέρως οι όροι *castus* και *sanctus* (αγνός και άγιος αντίστοιχα) είναι εναλλάξιμοι στη θεολογική ιδιόλεκτο του Τερτυλλιανού, με αποτέλεσμα η αγιότητα να κατανοείται ως αγνότητα, δηλαδή αποχή από τη «μόλυνση» του ειδωλολατρικού περιβάλλοντος. Υπό αυτήν την ερμηνευτική σκοπιά η αγιότητα εκλαμβάνεται ως καθαρότητα και λειτουργεί εις βάρος της μετάνοιας και της συγχώρησης. Από την άλλη, ο «ζηλωτισμός» συνιστά τη βάση του νομικισμού του Τερτυλλιανού, κάτι το οποίο καταδεικνύεται στον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύει την Αγία Γραφή. Ο Τερτυλλιανός θεωρεί τη σχέση του πιστού με τον Θεό υπό τον νομικό όρο stipulatio, δηλαδή, συμβόλαιο, όπως και το βάπτισμα το οποίο συνιστά μια νομική πράξη –stipulatio– δηλαδή ένα νομικό συμβόλαιο του πιστού με τον Θεό. Ευθύς εξ αρχής, λοιπόν, ο πιστός εισέρχεται σε μία σχέση υποχρεώσεων και κυρώσεων με τον Θεό και όχι σε μία σχέση αγιοπνευματικής αγάπης με τον Πατέρα Θεό, εν Χριστώ, με την παγκόσμια οικογένεια των ανθρώπων και με την κτίση ολόκληρη. Στο πλαίσιο αυτό του νομικού συμβολαίου πιστού και Θεού, που συνά-

πτεται με το βάπτισμα, το χριστιανικό ήθος, κατά τον Τερτυλλιανό, θεωρείται ως disciplina (πειθαρχία). Κατά συνέπεια, η αγάπη και η συγχώρεση, δύο ταυτοτικά χαρακτηριστικά του χριστιανικού ήθους, μπαίνουν σε δεύτερη μοίρα.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος, το οποίο αποτελεί και την κορύφωση του ερευνητικού μας εγχειρήματος εξετάζουμε τις νομικές διαστάσεις της θεολογίας του Τερτυλλιανού, όσον αφορά τις σχέσεις του Θεού με τον κόσμο, την αξιομισθία, το λυτρωτικό έργο του Χριστού, την Ανάσταση και την αιώνια κόλαση και το προπατορικό αμάρτημα. Με την ολοκλήρωση και του παρόντος κεφαλαίου αναδεικνύεται σε όλες της τις διαστάσεις η εικόνα του Τερτυλλιανού περί Θεού. Ο Θεός παρουσιάζεται ως Αγαθός και Δίκαιος: iudicis et boni. Η δικαιοσύνη και η αγαθότητα δεν είναι αντίθετα ιδιώματα, σε αντίθεση με τον Μαρκίωνα, ο οποίος θεωρεί τη δικαιοσύνη και την αγαθότητα αντιθετικά και, ως εκ τούτου, «επινοεί» δύο θεούς: τον δίκαιο Θεό της Παλαιάς Διαθήκης και τον αγαθό Θεό της Καινής Διαθήκης. Ο Τερτυλλιανός θεωρεί τη συγκεκριμένη θέση απαράδεκτη. Η δικαιοσύνη, όχι μόνο δεν αντιτίθεται στην αγαθότητα, αλλά, τουναντίον, υπηρετεί την αγαθότητα. Η αγαθότητα σημαίνει ανταμοιβή του καλού και τιμωρία του κακού και, ως εκ τούτου, η δικαιοσύνη υπηρετεί την αγαθότητα επειδή τιμωρεί τον αμαρτωλό. Ο Θεός οφείλει να τιμωρεί όσα απαγορεύει. Εάν είχαμε αγαθότητα χωρίς δικαιοσύνη, τότε ο Θεός δεν θα ήταν κριτής. Συνεπώς, ο Θεός αποδεικνύει την αγαθότητά του και τη δικαιοσύνη του στη σταθερή του βούληση να τιμωρεί τους παραβάτες και με τον τρόπο αυτό δικαιοσύνη εξισώνεται με την τιμωρία. Ακόμα ο Θεός εκλαμβάνεται ως ένα ψυχολογικό υποκείμενο, το οποίο παρουσιάζει μεταβολές και διακυμάνσεις, δηλαδή, ο Θεός επηρεάζεται από τη στάση των πλασμάτων του: η διάθεση του Θεού απέναντι στους ανθρώπους αλλάζει και μεταβάλλεται ανάλογα με τις πράξεις των ανθρώπων. Συνεπώς, ο Θεός έχει δύο διαθέσεις απέναντι στους ανθρώπους: μία ευ-

οίωνη και προσηνή και μία τιμωρητική και εκφοβιστική. Ο Θεός θεωρείται «Νομοθέτης» και «Κριτής», ο οποίος ανταμείβει και τιμωρεί ανάλογα με τα έργα των ανθρώπων. Μάλιστα δεν είναι ένας απλός κριτής, όπως οι άνθρωποι, αλλά είναι «Παντεπόπτης» και παντογνώστης, δεν του διαφεύγει κανένα αμάρτημα, ακόμα και αν αυτό διαπράττεται με τον νου και δεν μπορεί κανείς να αποδράσει από την κρίση του και τις τιμωρίες που επιβάλλει, σε αντίθεση με τους ανθρώπους κριτές. Στη συνέχεια εξετάζονται δύο όροι κλειδιά: η *αξιομισθία* (meritus) και η *ικανοποίηση* (satisfactio). Ο πιστός, εντός του πλαισίου του νομικού συμβολαίου που συνάπτει με τον Θεό, βρίσκεται σε μία σχέση ανταμοιβών και αποζημιώσεων, οπότε η θεία χάρη, δηλαδή η ελεύθερη αγαθοποιός διάθεση και ενέργεια του Θεού προς το πλάσμα του ακυρώνεται. Φυσικά όλα τα παραπάνω δεν αφήνουν ανεπηρέαστη την εννόηση του λυτρωτικού έργου του Χριστού. Όντως στον Τερτυλλιανό εντοπίζονται τα πρώτα δομικά στοιχεία της θεωρίας της «ποινικής υποκατάστασης» (penal substitution). Εφόσον η αμαρτία εκλαμβάνεται ως παράβαση νόμου και εφόσον η τιμωρία είναι «φυσικό» επακόλουθο της αμαρτίας η οποία κατά την τάξη της δικαιοσύνης δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να παρακαμφθεί, άρα ο Θεός θέλει και επιθυμεί την τιμωρία της αμαρτίας. Συνεπώς ο σταυρικός θάνατος είναι τιμωρία για την αμαρτία και ο Θεός Πατέρας θέλει να σταυρωθεί ο Υιός ως τιμωρία για την αμαρτία. Αυτή είναι σε αδρές γραμμές η rationaletης *ποινικής υποκατάστασης*, όπως θα αναλύσουμε στο οικείο μέρος. Στον Τερτυλλιανό εντοπίζονται και όλα τα χαρακτηριστικά της θεολογίας του Αυγουστίνου περί του «προπατορικού αμαρτήματος». Συγκεκριμένα ο Τερτυλλιανός διδάσκει ότι: 1) ο άνθρωπος δημιουργήθηκε σε μία κατάσταση «αρχέγονης αθωότητας», ήταν αθάνατος και αναμάρτητος, αλλά με τη δυνατότητα να πεθάνει και να αμαρτήσει, 2) με την κακή χρήση του αυτεξουσίου ο άνθρωπος παρέβη τη θεία εντολή, 3) αυτό είναι το προπατορικό αμάρτημα (*delicti*

origo), το οποίο ως παράβαση και έγκλημα της θέλησης αξιώνει τιμωρίες, 4) ο θάνατος και τα κακά που εισήλθαν στον κόσμο είναι «ποινές» του Θεού, διότι ο άνθρωπος αξίζει την απώλεια (*merito perditionis*). Συνεπώς, ο θάνατος νοείται ως ποινική τιμωρία, όχι τόσο ως «οντολογικό» επακόλουθο χωρίς να εκλείπουν, βέβαια, και οι οντολογικές συνέπειες της πτώσης: στην ανθρώπινη φύση εισήλθε ένα «παράλογο» στοιχείο, μια παράλογη ροπή ή, αλλιώς, μια τάση, μια κίνηση προς την αμαρτία (*concupiscentia*). Ο άνθρωπος μετέχει στην πτώση του Αδάμ: οι ψυχές και τα σώματά μας έχουν ως «καλούπι» (*matricem*) και «πηγή» (*fonte*) την ψυχή και το σώμα του Αδάμ (εδώ ταιριάζει και η θεωρία του *traducianism*), συνεπώς, όλοι φέρουμε τη φθαρτότητα και τη φορά προς την αμαρτία του Αδάμ. Εν Αδάμ όλοι είμαστε αμαρτωλοί προτού τελέσουμε πράξεις αμαρτίας και όλοι μετέχουμε στην αμαρτία του Αδάμ και, άρα, στην ενοχή (*reatus*) του Αδάμ. Τέλος, θα εξεταστεί και η διδασκαλία του Τερτυλλιανού περί της αιώνιας κόλασης η οποία και αυτή επηρέασε τα μάλα την διδασκαλία του Αυγουστίνου.